

Анотація

Статтю присвячено проблемі визначення статусу деяких випадків компресійного словотвору, з одного боку, та функціонування універбів конкретних запозичених номінатем, з іншого. Описується процес транспозиції номінатем в російській мові. Пропонуються схеми досліджуваного процесу. Робляться висновки про особливості транспозиції універбів.

Ключові слова: компресійний словотвір, дериват, композит, номінатема, універб, транспозиція.

Summary

The article is about the problem of compressive word-building status definition and univerbs' functioning. The process of nominattheams' transposition into Russian is described. The decision about univerbs' transposition peculiarities is given.

Keywords: compressive word-building, derivate, composite, nominatheam, univerb, transposition.

УДК 801.8:81'37

Руденко Л.М.,
доктор філологічних наук,
Херсонський державний університет

ДИСТРИБУЦІЯ АД'ЕКТИВНИХ МОДИФІКАТОРІВ ПРИ ІМЕННИКАХ – НАЗВАХ АБСТРАКТНИХ ПОНЯТЬ У СТРУКТУРАХ З СЕМАНТИКОЮ УМОВИ

Інтерес лінгвістів до явищ сполучуваності слів пов'язується із загально лінгвістичною тенденцією до виявлення тих закономірностей, за якими певні елементи мови формують відповідні висловлювання. Сполучуваність слів у наш час використовується як основа дистрибутивної методики вивчення лексичних і морфологічних явищ мови. Ми розглядаємо сполучуваність як безпосередні синтагматичні зв'язки між мовними елементами, а дистрибуцію – як суму всіх оточень, у яких зустрічається ядерний іменник структури.

Виявлені в текстах структурні різновиди умовних утворень диференціюємо на прості, прості ускладнені та складні аналітичні. До уваги у цій статті беремо морфологічне наповнення таких структур, кількість опорних конститuentів у них, порядок розміщення елементів конструкції.

Прості обставинно-детермінантні структури умовної семантики залежно від морфологічної сутності модифікатора членуємо на бінарні утворення з ад'єктивним модифікатором та бінарні утворення з субстантивним модифікатором.

Аналіз мовного матеріалу виявив таку переважаючу закономірність: у функції ад'єктивних модифікаторів у простих обставинно-детермінантних утвореннях умовної семантики виступають прикметники, займенники та числівники. Опорними конститuentами в аналізованих утвореннях є іменники абстрактної семантики. Розглянемо їх дистрибуцію.

Широкі сполучувальні можливості при назвах абстрактних понять у бінарних структурах із семантикою умови мають якісні прикметники, які в складі усієї

синтаксичної побудови окреслюють поняття за його відповідністю / невідповідністю (в **нормальних** умовах; за **сприятливих обставин**); за ознакою внутрішньої повноти (при **доброму бажанні**); за близькістю / віддаленістю (при **найближчій нагоді**).

Менша сполучуваність з названою семантичною групою іменників у складі бінарних умовних структур властива займенникам, які вказують на: узагальненість ознаки (за **такої** умови; за **таких** обставин); на індивідуальну приналежність (на випадок **його смерті**); ідентифікують референта за шкалою близькості (за **цих** умов); вказують на виділення предмета (за **всяку** умову).

Зовсім обмежені сполучувальні можливості в числівників з названою групою імен. Нами зафіксовано в аналізованих структурах лише функціонування числівника *перший*, що вказує на порядок слідування явищ (при **першій** нагоді; при **першій** же можливості).

Що ж до відносних прикметників та кількісних числівників, то їх сполучуваність у зазначених структурах є негативною, нульовою.

Прості обставинно-детермінантні структури умовної семантики із субстантивними модифікаторами репрезентовані лише моделлю $N + N_2$. Наприклад: **У разі виникнення небезпеки** вони піднімають догори черевце, вип'ячують жало і сильно махають крильцями (Прод. бджільн.). Опорними конститuentами в аналізованих структурах виступають іменники – назви дії, процесів, при яких у функції субстантивного модифікатора використовуються як абстрактні (у разі виникнення **небезпеки**; в умовах реформування **економіки**; в міру відтворення **ситуацій**), так і конкретні іменники (у разі приходу **султана**; у випадку окупації **країни**; за умови герметизації **трубопроводів**).

Прості ускладнені обставинно-детермінантні структури умовної семантики за кількістю конкретизаторів при компонентах ядерного утворення членуємо на:

1. Трикомпонентні утворення, якими виступають:

а) конструкції з ядерною структурою $Adj + N$, втілювані в 1 моделі:

$Adj + Adj + N$ – ядерна структура з препозитивним прикметником (у разі **своєчасної** корекційної роботи);

б) конструкції з ядерною структурою $N + N_2$, передавані 5 моделями:

$Adj + N + N_2$ – ядерна структура з препозитивним прикметником (за умови **недостатньої герметизації трубопроводів**);

$N + Adj + N_2$ – ядерна структура з інтерпозитивним прикметником (у разі **природженонедорозвитку третинних полів**);

$Pr + N + N_2$ – ядерна структура з препозитивним займенником (при **всілякому** сприянні гетьмана);

$N + Pr + N_2$ – ядерна структура з інтерпозитивним займенником (при **дотриманні цих** правил);

$N + N_2 + N_2$ – ядерна структура з постпозитивним іменником (за умов **падіння народжуваності населення**);

в) в конструкції з ядерною структурою $N + N_4$, які мають лише одну модель:

$N + Pr + N_4$ – ядерна структура з інтерпозитивним займенником (без відповіді на **ці** питання);

г) конструкції з ядерною структурою $N + N_5$, які репрезентовані 2 моделями:

$N + Adj + N_5$ – ядерною структурою з інтерпозитивним прикметником (на випадок ускладнення з англійською **адміністрацією**);

$N + N_5 + N_2$ – ядерною структурою з позитивним іменником (у разі запізнення зі строками **сівби**).

2. Чотирикомпонентні утворення, до складу яких входять:

а) конструкції з ядерною структурою $N + N_2$ з її 3 моделями:

$Adj + N + Adj + N_2$ – ядерною структурою з препозитивним та інтерпозитивним прикметниками (в міру **регулярного** відтворення **близьких** ситуацій);

$Pr + Adj + N + N_2$ – ядерною структурою з препозитивними займенником і прикметником (за **такої відкатної** трансформації суспільства);

$N + Pr + N_2 + N_2$ – ядерною структурою з інтерпозитивним займенником і постпозитивним іменником (за умови відриву **цієї** групи **від партії**);

б) конструкції з ядерною структурою $N + N_4$, втілювані в 1 моделі:

$Pr + N + Adj + N_4$ – ядерна структура з препозитивним займенником та інтерпозитивним прикметником (у разі **його** втечі на **Лівобережжю** України).

3. П'ятикомпонентні утворення, які охоплюють лише конструкції з ядерною структурою $N + N_2$, репрезентовані 4 моделями:

$Adj + Adj + N + Adj + N_2$ – ядерною структурою з двома препозитивними і одним інтерпозитивним прикметниками (при **значній мовній єдності східнослов'янських народів**);

$N + Adj + Adj + Adj + N_2$ – ядерною структурою з трьома інтерпозитивними прикметниками (в умовах переходу від **адміністративно-командної до ринково-економічної системи**);

$N + Pr + N_2 + N_4 + N_2$ – ядерною структурою з інтерпозитивним займенником і двома постпозитивними іменниками (на випадок посадки **нашого** авіалайнера **на води Атлантики**);

$N + N_2 + N_2 + Pr + N_2$ – ядерною структурою з двома постпозитивними іменниками і займенником (при ультиматумі з боку **німців та їх союзників**).

4. Шестикомпонентні утворення, представлені конструкціями з ядерною структурою $N + N_2$, яким властива лише 1 модель:

$N + Pr + Adj + N_5 + Adj + N_2$ – ядерна структура з позитивними двома прикметниками і двома іменниками (за умови визнання її **єдиним представником українського парламенту**).

Приклади розглянутих різноструктурних детермінантів:

Крім того, у разі **своєчасної корекційної роботи** розвивається компенсаторні відхилення в розвитку учнів (журн. “Педагог і психолог”); **Висока легкість ртуті ...**, а також температура коксування... **за умови недостатньої герметизації трубопроводів** спричиняє утворення... техногенних ореолів ртуті (журн. “Допов. АПН Укр.”); **У разі природженонедорозвитку третинних полів**

людина не розвивається як особистість, не може опанувати мову (І. Кучеров); **При всілякому сприянні гетьмана** міністр народної освіти та мистецтва М. Василенко розпочав українізацію загальноосвітньої школи (М. Котляр, С. Кульчицький); **При дотриманні цих правил** через 3 роки можна проводити повторну заготовлю на тому ж масиві (І. Перевозченко, Т. Андрієнко); **“Беріть Попова, на випадок ускладнення з англійською адміністрацією, і їдьте”** (П. Загребельний); **За умов падіння народжуваності населення** необхідно докласти максимальних зусиль до збереження потенційної материнської та наявної дитячої генерації (журн. “Віче”); **Без відповіді на ці питання** перед нами не зовсім ясно стануть ні заслуга й вага Котляревського в історії нашого письменства, ні його місце серед діячів українського відродження (С. Єфремов); **Тому в посушливі періоди боби в сумішці з кукурудзою у разі запізнення зі строками сіви** потерпали від нестачі вологи, а кукурудза росла й розвивалась нормально (журн. “Тварин. Укр.”); ... **в міру регулярного відтворення близьких ситуацій** постає потреба виразити деякі компоненти більш економним способом (І. Вихованець); **Які ж тенденції у соціальному житті намітилися за такої відкритої трансформації суспільства?** (журн. “Віче”); **Отже, було б абсурдом припускати, що ця цілком міська група літераторів візьме на себе... роль представника ідеології глитая, що ж до позасвідомого... непмана, то це можливо... за умови відриву цієї групи від партії** (М. Хвильовий); **Многогрішний розраховував, що Дорошенко буде розбитий своїми супротивниками, і тому писав у Москву, щоб у разі його втечі на Лівобережну Україну** наказано було не приймати його... (Д. Яворницький); **При значній мовній єдності східнослов'янських народів** склалися у процесі їх формування специфічні особливості мови кожного народу (Культ. і побут нас. Укр.); **В умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економічної системи** в економіці України формуються три основні групи підприємств... (журн. “Політ.думка”); **На випадок посадки нашого авіалайнера на води Атлантики** ви одягаєте на себе жилет... (О. Черногуз); **При ультиматумі з боку німців та їхніх союзників** він наполягав на... підписанні... умов миру... (М. Котляр, С. Кульчицький); **УСДРП вважала можливим об'єднання з РСДРП на федеративних засадах за умови визнання її єдиним представником українського пролетаріату** (М. Котляр, С. Кульчицький).

Як видно з прикладів, компоненти ядерних утворень та їх поширювачі займають різну позицію в складі простих ускладнених обставинно-детермінантних структур умовної семантики. Цю позицію можна характеризувати, як: а) контактне розміщення елементів ядерного утворення і препозиція конкретизатора (в **обмежених** лексичних умовах); б) контактне розміщення елементів ядерного утворення і постпозиція конкретизатора (у разі запізнення зі строками **сіви**); в) дистантне розміщення елементів ядерного утворення з інтерпозицією конкретизатора (в умовах існування **ворожих організацій**); г) дистантне розміщення елементів ядерного утворення із симетричним наповненням конкретизаторів (в міру

регулярного відтворення **близьких ситуацій**); г) дистантне розміщення елементів ядерного утворення з асиметричним наповненням конкретизаторів (*при значній мовній єдності східнослов'янських народів*).

Конкретизатори в простих ускладнених обставинно-детермінантних конструкціях із семантикою умови виконують функцію семантичного уточнення (за умови **недостатньої герметизації трубопроводів**; на випадок ускладнення з **англійською адміністрацією**) або ж використовуються для граматико-сислової конденсації структури (*при ультиматумі з боку німців та їх союзників*). Функцію конкретизаторів компонентів ядерних сполучень в аналізованих структурах частіше виконують якісні прикметники, рідше – прикметники відносні та іменники.

За якісними прикметниками в препозиції до ядерної структури закріпилась характеризувальна роль. Залежним компонентом ядерного іменника у таких випадках виступає відносний прикметник, що виконує функцію специфікації: **корекційна робота – своєчасна; лексичні умови – обмежені; синтаксичні умови – певні; мовна єдність – значна**. Якісні прикметники у функції конкретизаторів залежних компонентів характерні для ядерних структур з двома іменниками: в умовах існування **ворожих організацій**; *при відтворенні ідентичних умов*; без узгодження з **вищою владою** та ін. Ними може характеризуватись як опорний, так і залежний компоненти одночасно: в міру **регулярного відтворення близьких ситуацій**.

Відносні прикметники поширюють, як правило, ядерну структуру з двома іменниками, характеризуючи залежний компонент: *у разі природженонедорозвитку третинних полів*; на випадок ускладнення з **англійською адміністрацією**.

Іменники-конкретизатори в аналізованих структурах уживаються епізодично, детермінуючи кожного разу залежний компонент ядерних утворень з двома іменниками – з абстрактним або конкретним значенням: *у разі запізнення зі строками сівби*; на випадок посадки нашого авіалайнера на води **Атлантики**; *при ультиматумі з боку німців*.

Мінімальною частотністю вживання в складі простих ускладнених обставинно-детермінантних утворень з семантикою умови характеризуються займенники, якими детермінується залежний або опорний компоненти ядерної структури – переважно ідентифікуються референт за шкалою близькості (за умови відриву **цієї групи...**; *при дотриманні цих правил*) або ж вказуються на його індивідуальну приналежність (у разі **його втечі**; у випадку посадки **нашого авіалайнера**).

Найчастотнішими є трикомпонентні утворення з детермінуючою умовною семантикою. Відносно часто простежуються чотири – і п'ятикомпонентні конструкції, малочастотними є шестикомпонентні утворення. Найвищий конструктивний потенціал у таких утвореннях властивий бінарній структурі з керованим іменником у родовому відмінку (13 моделей).

Складні аналітичні обставинно-детермінантні структури умовної семантики за кількістю опорних конститuentів та їх конкретизаторів членуємо на складні непоширені та складні поширені. Складні непоширені структури представлені лише

адвербіальними утвореннями на рівні двочленних – (Adv) + (Adv); п'ятичленних – (Adv) + (Adv) + (Adv) + (Adv) + (Adv)_структур, напр.: **Дотримуючи закони природи, використовуючи знання біології та екології видів лікарських рослин, люди можуть зберігати скарби зеленої аптеки** (І. Перевозченко, Т. Андрієнко); **Але, кохаючись в чудових гексаметрах безсмертних греків, розуміючи красу Піндара, бачачи культуру Риму ступенем вищого життя, пізнавшись на софістських мудрощах, на діалектиці, розуміючи загальну високість духовного й культурного життя, він уже мусив дивитися на світ божий очима римлянина...** (Філософія).

Складні поширені обставинно-детермінантні структури умовної семантики репрезентовані в текстах лише субстантивними утвореннями, а саме:

1. **Двочленими з однією** ядерною структурою (2 моделі):

(N) + (N + Pr + N₂) – у процесі пізнання при викладі своєї позиції;

(Pr + N) + (N) – на випадок його оточення або захоплення.

2. **Двочленими з двома** ядерними структурами (8 моделей):

(Adj + N) + (Adj + N) – залежно від природної вдачі, при вдячній нагоді;

(Adj + N) + (Pr + N) – при добрій протекції і при твоїй освіті;

(N + N₂) + (N + N₂) – у разі уникнення відповідальності, невиконання обов'язку;

(N + N₂) + (N + N₂ + N₂) – залежно від умов льоту і поповнення запасів перги;

(Adj + N) + (N + Adj + N₂ + N₂) – при назверхній млявості та нахилі до занадто

вже повільного темпу праці;

(Pr + N + Adj + N₂) + (Adj + N) – за такої однастайності громадських інтересів та культурного стану;

(N + Adj + N₂) + (N + N₂ + N₆ + N₂ + N₂) – в разі невиконання даного зобов'язання, а також при відсутності продавця в місці знаходження споживача;

(N + Adj + N₂) + (N + N₂ + N₂ + Adj + Adj + N₂ + N₂) – в умовах загострення екологічної ситуації і необхідності збереження генофонду рослинного і тваринного світу України.

3. **Тричленні** утворення з **однією** ядерною структурою, представлені 1 моделлю:

(Adj + Adj + N) + (N) + (N) – навіть при шаленій Мосендзовій невтомності, цілеспрямованості, енергійності.

4. **Тричленні** утворення з **трьома** ядерними структурами, які втілені в 1 моделі:

(N + Pr + N₂ + Adj + Adj + N₂) + (Adj + N) + (Adj + N + N₂ + Adj + N₂) – з використанням усіх механізмів даного президентського Указу, відповідного законодавства та при належному контролі з боку Фонду державного майна.

Приклади розглянутих детермінантів: **Філософ у процесі пізнання, при викладі своєї позиції мусить триматись чіткого визначення понять...** (Філософія); **На випадок його оточення або захоплення важливе місце відводилось організації партизанських загонів...** (А. Чайковський); **Спрагла влади людина, залежно від природної вдачі, при вдячній нагоді стає тираном або**

мудрецем (Р. Іваничук); **При добрій протекції і при твоїй освіті тебе можуть зробити старшим над запорозькими козаками** (А. Чайковський); Роль несвідомого виявляється в дії психологічних механізмів наслідування та частково навіть ідентифікації..., а також у механізмах захисту “Я” **в разі уникнення відповідальності, невиконання обов'язку** (журн. “Педагог. і психолог.”); Потім підгодовують бджіл 1–2 рази **залежно від умов льоту і поповнення запасів перги** (Прод.бджільн.); **І тоді я помітив, що в нього при назверхній млявості та нахилі до занадто вже повільного темпу праці є... інтенсивне та всебічне сприймання зовнішнього світу та інтенсивність і глибина інтелектуальної творчої сили** (Г. Костюк); **В разі невиконання даного зобов'язання, а також при відсутності продавця в місці знаходження споживача** доставка і повернення товарів можуть бути здійснені споживачем... (журн. “Політ.думка”); **В умовах загострення екологічної ситуації і необхідності збереження генофонду рослинного і тваринного світу України** рівень інтенсивності лісокористування має бути приведеним до... норм (Укр. геогр. ж-л); **Навіть при шаленій Мосендзовій невтомності, цілеспрямованості, енергійності** названого вистачило б на кілька життів (Л. Череватенко); **За такої одностайності громадських інтересів та культурного стану** цілком натуральною була річ, що дума про братів Азовських або Самійла Кішку, про повстання Хмельницького... однаково могла зворушити серця усім українцям... (С. Єфремов); **З використанням усіх механізмів даного президентського Указу, відповідного законодавства та при належному контролі з боку Фонду державного майна, приватизація на селі, гадаю піде** (Укр. газ.).

Таким чином, структурні різновиди обставинно-детермінантних утворень з семантикою умови репрезентують собою мовні одиниці – прості бінарні, прості ускладнені, складні аналітичні, що реалізуються на мовленнєвому рівні у вигляді синтаксичних моделей або дистрибутивних формул. Бінарні (ядерні) конструкції утворюють як семантичний, так і структурний кістяк ускладнених структур, тоді як усі інші конкретизатори-поширювачі виконують функцію подальшого розчленування загального поняття. Простежується широка валентність в утворенні багатокomпонентних та багаточленних семантико-синтаксичних єдностей – обставинно-детермінантних структур умовної семантики, які, виконуючи номінативну функцію, належать до системи комунікативних засобів мови у складі речення, тексту.

Література

1. Головин Б. Н. К вопросу о языковой природе словосочетаний / Б. Н. Головин // Учен. зап. Горьк. гос. ун-та, 1970. – Вып. 99. – С. 3–14.
2. Ким Л. Л. О сочетаемости прилагательных в русском языке / Л. Л. Ким // Структура и функционирование единиц русского языка : сб. ст. – Ташкент : Изд-во Ташк. гос. ун-та, 1986. – С. 87–94.
3. Ковалева Л. П. Сочетаемость глаголов движения в тексте как реализации их дистрибуции / Л. П. Ковалева // Проблема лингвистического анализа текста. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. пед. ин-та, 1980. – С. 61–67.
4. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость / Н. З. Котелова. – Л. : Наука, 1975. – 163 с.

5. Кочерган М. П. Лексическая сочетаемость и значение слова : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / М. П. Кочерган. – К., 1983. – 47 с.
6. Сергеева Ж. А. О сочетаемости как средстве разграничения некоторых синтаксических структур / Ж. А. Сергеева // Вопросы сочетаемости языковых единиц : сб. ст. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. пед. ин-та, 1974. – С. 116–121.
7. Harris Z. S. Structural linguistics / Z. S. Harris. – Chicago, 1961. – P. 15–16.

Анотація

У статті описано дистрибуцію ад'єктивних модифікаторів при опорних конститuentaх з урахуванням їх конкретних мовленнєвих значень; стрижневі компоненти обставинно-детермінантних структур розглядаються в їх синтагматичному зв'язку з іншими одиницями мовленнєвого потоку.

Ключові слова: обставинно-детермінантна структура, ад'єктивний модифікатор, субстантивний модифікатор, ядерна структура.

Аннотация

В статье описана дистрибуция адъективных модификаторов при опорных конститuentaх с учетом их конкретных речевых значений; стержневые компоненты обстоятельственно-детерминантных структур рассматриваются в их синтагматической связи с другими единицами речевого потока.

Ключевые слова: обстоятельственно-детерминантная структура, адъективный модификатор, субстантивный модификатор, ядерная структура.

Summary

The article reveals the distribution of the adjective modifiers at basic constituents with consideration of their specific speech meanings; the principal components of the adverbial-determinant structures are observed in their syntagmatic relations with other units of speech flow.

Keywords: adverbial-determinant structure, adjective modifier, substantive modifier, nuclear structure.

УДК 811.161.1'373.611

Гафарова Р.И.,
старший преподаватель,
Крымский инженерно-педагогический университет

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ СУФФИКСАЛЬНЫХ УНИВЕРБОВ РУССКОГО ЯЗЫКА

Универбация как процесс проявления экономии языковых средств лежит в основе всей системы словообразования (А.В. Исаченко, Е.А. Земская, В.В. Лопатин, И.А. Осипова, И.А. Устименко и др.). Разновидностью универбации является суффиксальные универбы. Производные мотивируются основой одного компонента словосочетания, а по значению соответствуют многословному наименованию: *багажник* ← багажное отделение, *зарядка* ← зарядное устройство и др. Являясь производными единицами, универбы занимают особое место в словообразовательной системе языка.